פרופ׳ יוסף קלוזנר

משנת עולמות

מסות ספרותיות

מסדה׳
ירושלים
ב׳ אלול תשד׳

מפעל־חייו של פרוג

לפני חמישים שנה לא היה משורר יהודי נערץ בין יהודי־רוסיה יותר משמעון פרוג. עכשיו נשתכח. והגיעה השעה לסכם בקצרה: מה פעל פרוג? מה היא הנחלה הרוחנית, שהנחיל לספרות־ישראל, ובכן — לעם־ישראל?

I.

קודם־כל: פרוג הרים את העטרה מעל ראשו של ה„אל פרוגרס".

שמעון־שמואל פרוג, בן־כפר שבא לכרך, פירסם את שירו הראשון בשנת 1879. האידיאלים של שנות־השבעים עדיין היו אז בעצם־תקפם בקרב בני־הנעורים. עדיין פרחו בחלל־האויר ה„שמות הקדושים": השכלה, התבוללות, זיכיון, — כל ה„שמות הקדושים" של ה„אל" הגדול — „פרוגרס". פרוג, ככל טובי בני־דורו, תמים היה עם אלהיו זה.

אבל עד מהרה הרעים הרעם של אלהי־ישראל — באו הפרעות של שנות תרמ"א—תרמ"ג. רוב בני־דורו של פרוג, וביחוד אלה שכתבו רוסית, או אפילו אך קראו רוסית, אמרו: אך מקרה הוא זה! אך חלי הוא — ונשָׁאנו! — הם לא יכלו לתת ספר־כריתות לכל חלומות־נעוריהם. קשה היה להם להפרד מעל אֵלם הנערץ — ה„אל פרוגרס" — ולקבל עליהם אמונה חדשה באל ישן־נושן. משורר כמינסקי (וילֶנקין), שיצא על במת־הספרות הרוסית־העברית בזמן אחד עם פרוג ובמקום אחד עמו (ב„ראזסוויט" הישן), סנה עורף לעמו ונעשה משורר רוסי גמור. חברו ובן־גילו של פרוג, ולינסקי (פלֶקסר), שאף הוא היה מתחילה סופר רוסי־עברי ואפילו חובב־ציון נלהב, נשאר, אמנם, ביהדותו, אבל עזב את ספרות־ישראל ונעשה סופר רוסי גמור. רוב העתונים הרוסיים־העבריים (Восходъ, Еврейское Обозрѣніе, Русскій Еврей) עדיין הטיפו לאמונה בפרוגרס הכל־יכול ולהתבוללות־למחצה.

פרוג היה, זולת ליוואנדה, האחד בין הסופרים הרוסיים־העבריים, שמיד אחר הפרעות מרד ב„אל פרוגרס". הוא לא האמין, שמאורעות נוראים כחמס ושוד לעין־השמש, שנעשו לאומה שלמה בסוף המאה הי"ט, אינם אלא מקריים וזמניים. סימן מובהק היו לו הפרעות החדשות, שצרת־היהודים הישנה־הנושנת לא מתה, ועם מחוסר־כות הוא גם מחוסר־מחסה, עשוק־משפט. וכינורו נתשך לאבל קודם שהספיק להעירו לקראת שיר־ששון. כצופה נאמן, שעומד על המצפה של האומה, לא פסק מלהזהיר תשכם והזהר, שהסכנה קרובה, שהצרה מתמדת, שהתלאות רחבות מני ארץ ועמוקות מני ים. אילמלא היו אותם הימים — „ימי־סגריר", כלומר, שנות־תשמונים עם קפאונם הנורא ורפשם הטובעני, עם הצנזורה הקשה שלהם, ש„אף לבכות לא נתנה ברמת", אפשר שהיה פרוג שואג כארי, קובל ומוחה על כל המכות הנוראות, שהופה עמו הפלוב בידי צריו האכזרים. אבל אז, בשנות־תשמונים, אי־אפשר היה לקבול בקול־רם, ואף „לבכות ברמה" לא היתה אפשרות — ובדמעות חנוקות מבכה פרוג את שבר־עמו. ואף דמעות כאלו היו גישוי לכאב, ואף דמעות אלו הקלו את משא־הצער. אבל לא תחקלה היתה העיקר. העיקר היה, שמתוך כל הבכיות והקינות קול אחד היה בוקע ועולה: שוא שכם להאמין באירופה ה„משכלת" ו„חמתקדמת"! הפרעות וחגזירות, שיורדות בשפע על ראשיכם, אינן חזיון מקרי ועובר, אלא דבר מוטבע בעצם־מצבו של עם נודד ועשוק־קרקע. בקינתו לתשעה־באב, שנקראה בתרגומה העברי בשם „שבר־עולמים", הוא מביע רעיון זה בפירוש:

כָּל הַנָּה בְּהוֹת וּבְדוּרוֹת עָבְרוּ,
כָּל אֶמוֹן הַפָּפוּן לְיָמִים זָרוּ, —
רַק שִׁיד־הָעוֹלָמִים, רַק הוּא הַמוֹלִידָם.
הוּא יוֹצְרָם, הוּא בוֹרְאָם, הוּא תוֹלֶה הַפְּקִידָם...[1]

1 הציטאטים הפיוטיים לקוחים מתרגום „שירי־פרוג" של י ע ק ב ק א ס ל א ן, שני חלקים, וארשה תרנ"ח. עכשיו יצאו „שירי שמעון שמואל פרוג" בתרגום חדש של א. ל ו י נ ס ו ן, תל־אביב תש"א.

וביחד עם „צרת־היהודים" רואה המשורר הצעיר גם את „צרת־היהדות". שום משורר עברי עד ביאליק לא כתב שיר מדכדך־נפש כאותו של פרוג: „אחר הקריאה בנביאים". לפני אלפיים וחמש מאות שנה ישבו הלויים הגולים ובכו על נהרות־בבל: „כי שם שאלונו שובינו דברי־שיר—איך נשיר את שיר־ה' על אדמת־נכר?" — לא, הלויים של עכשיו לא ישבו ולא יבכו עוד „על נהרות בבל". הם לא ישיבו ריקם את פני „שוביהם" מתוך הכרה לאומית פנימית, שאין „לשיר את שיר־ה' על אדמת־נכר": הם לא ישירו את „שיר־ה'" מפני שכבר שכחו את לשונו, את תכנו, את שירת־הקודש של אדמת־המולדת,—מפני שנעשו עבדים שפלים, שאך מנגינת־האדון ערבה לאזניהם ואך מה שזה עושה הם מחקים כקופים:

הָהּ, כַּרְמֵי־אֲחֵרִים שְׁמָרָה
בַּת־צִיּוֹן בַּלַּיְלָה, בַּשָּׂרָה,
אַךְ כַּרְמָהּ שֶׁלָּהּ לֹא נָטְרָה
מְזֻרָּם, מְגֻרָּד, מְסֻעָרָה...
וְקֹרוֹתָהּ הָצַת, בַּת־עַמֵּנוּ, —
הַגֶּפֶן הַשּׁוֹכֶנֶת הוֹרָתוֹ
לֹא יָבִין גַּם מִלָּה מִשְׁפָּתוֹ,
שִׁפַּת־קָדְשׁוֹ, בָּהּ נִתּוּבָה תּוֹרָתוֹ.

ופרוג היה הראשון, שפנה „אל אחותו"—„בת־ציון" זו, שנטכה כרמי־אחרים וכרמה שלה לא נטרה, בקריאה לאומית תדשה זו:

לֹא תֵצְאִי עוֹד, אֲחוֹת, אֶל שְׂדֵמָה פּוֹרִיָּה
קוֹל־קִינִים בָּאֲבִיב לַהֲרִים
שֶׁל נָכְרֵי־אֲחֵרִים, עַל עֲבָדוּת נִכְרִיָּה
עַל שֶׁכֶר אֵין־חֵקֶר שֶׁל זָרִים.
לָךְ יֵשׁ בִּלְעָדֵיהֶם שְׁפוֹךְ דִּמְעוֹת־עֵינַיִם
גַּם לַיְלָה, גַּם בּוֹקֶר וָעֶרֶב.
תּוֹנָתֵךְ, תּוֹנָתֵךְ שׁוֹכֶרֶת כְּתָנַיִם,
עֲצֻבוֹנֵךְ שׁוֹלַחַ הַקֶּרֶב...

ולא ציוני היה פרוג בתקופה, שבה כתב חרוזים לאומיים אלה, אף אם כבר פירסם אז את ה„מנגינה העברית" שלו (И ворокъ главъ, и крѣпки ноги), שהיא ציונית בעצם. הוא היה אז לא ציוני, אלא „מכשיר הציוניות", אם אפשר לומר כך. הציוניות היא חזון־העתידות. ובתקופה, שאנו עומדים בה, עדיין אין בפרוג מצפִּית־העתיד כמעט כלום. אבל פרוג סוסל את ההווה — וזהו מפעלו הלאומי הגדול. ההווה הרע והמר אינו מקרי ועובר. יש רעה חולה, שממנה הוא נובע — וגלות שמה. כל הגזירות והרדיפות והפרעות הן רעות בודדות, שמשתלשלות ובאות מרעה אחת כוללת ומקפת — מ„תשעה-באב" הישן־הנושן. גורלו של ישראל אינו שוה כלל וכלל אל גורלם של העמים, שבתוכם הוא יושב, וזה אינו קשור בהלו קשר אמיץ. ולפיכך אין לבניו ולבנותיו לנטור כרמי־זרים — יש להם „כרמם שלהם".

אלו היו ה„שירות החדשות", שהשמיע פרוג ב„זמנים החדשים". שירות אלו היו שינוי־ערכים ממש באותם הימים. כי שירות כאלו לא השמיע אפילו ראש משוררי־הדור, שקדם בברכה את המשורר הרוסי־העברי הצעיר — י"ל גורדון. אך מנחם דוליצקי — ואף זה בזמן מאוחר מעט מפרוג — שר שירים מעין אלה. אבל בעוד שדוליצקי הרבה לקונן וליַלֵּל, אנו מוצאים בשיריו של פרוג נעימת מיוחדת לו, שלא היתה לא למשוררים שקדמוהו ואפילו לא לאלה שבאו אחריו — הצער. פרוג אינו צועק ואינו מוחה, ועל צד האמת אף אינו מילל ואינו בוכה — צער עמוק כים הוא מלא. מסתכל הוא ברע הנעשה לעמו הסתכלות נוגה ושקטה של ליריקן טהור — והוא מתמלא עגמת־נפש חרישית, שבאנחתה הנכאה והדוממת יש תוכחה אלמת לרודפים וללוחצים: ראו מה שעוללתם לעם עלוב זה, שנתן לכם אל ומוסר! — עם עני זה אף לא גזל את האש, אשׁדת, מידי האלהים, כפרומיתיאוס היוני, אלא האלהים עצמו מסר אותה לידו כדי שיאיר את דרך האנושיות ויחמם את לבה הקפוא — וכמה דַיות אכזריות מפלחות את כבדו!...

אכן, אם בתוכן־שיריו, שכתב בתקופה זו, עומד פרוג

באמצע בין גורדון ובין ביאליק ומסולל מסילה להשירה העברית החדשה, הנה בצורת־ההבעה של שיריו אלה הוא הולך בנתיבו המיוחד. אין בהם לא המרירות היתרה שבשירי-גורדון ולא הפַּתוס הגדול שבשיריו של ביאליק. עצבון נוגה שפוך על שיריו־קינותיו וצער אלם, שאף אחר רוב הדברים שבהרבה מהם הוא נשאר בלתי־מבוטא — עז ופנימי הוא כל־כך...

II.

פרוג בתקופתו הראשונה פוסל את ההווה. וטבעי הוא הדבר, שהוא מוקיר ומחבב את העבר. מוקיר בעצמו ומחבב על אחרים. ולפיכך, לאחר שכבר שבע שירי־צער עד בלי די, כשהיה עליו למשא „גורלו השנוא והקשה של המשורר־הקברן", הוא פונה בתקופתו השניה אל העבר הישראלי. הוא שר על האגדות שבמקרא, שבתלמוד ושבספרות ימי־הבינים, ואף על האגדות העממיות של שנות המאות האחרונות. לא תמיד מתרוממים שיריו אלה עד לגבהי־היצירה, ששם מתיַצֵּק החומר הישן בדפוס חדש, באופן שכל האגדה חוזרת ונבראת בריאה חדשה לגמרה. אבל מי זה יכחד, ששירים מעין „הכוס" או „ילדי־אדמה" הם לא פאראפראזה פיוטית בלבד? — העובדה, שאי־אפשר היה לה לשום חגיגה עברית ברוסיה בלא הקראת שיריו של פרוג, מוכיחה, כמה מן העממיות האמתית יש בשירים אלה. ואף בפואמות המרובות־בערך של פרוג יש ליקויים. הלו׳ריקה מטשטשת בהן לפעמים את האֶפיקה, וצורתן הישנה והריטורית קצת אינה נותנת להן לפעמים לעשות רושם אדיר בנפש. אבל פואמות מעין „רבי אמנון", „בת־השֶׁמש", „הקרבן", ועוד, סוף־סוף מפליאות הן ברחבות־הקונצֶפציה ובעמקות החדירה לתוך מצבי־הנפש.

ואף בשירת־האגדה נעשה פרוג מסולל מסילה חדשה. אם בפואמות היסטוריות קדמו לו מיכה יוסף לבנזון ויהודה ליב גורדון, הנה היה הראשון — ולעת־עתה הוא גם האחרון, — שלא השאיר כמעט שום אגדה יפה מקראית, תלמודית, מדרשית ועממית, שלא העטה אותה מעטה של שירה.

וקשה לצייר, כמה השפיע בזה על צעירי־ישראל וצעירותיו הקוראים רוסית, שהאגדות הללו במקורן אינן ידועות להם.

אבל הוא השפיע גם על השירה העברית. יתר על כן — על הספרות העברית כולה. אם משנות־השמונים ואילך מעריכים אנו הערכה חדשה לגמרי את האגדה הישראלית — הספרותית כהעממית — ומוקירים הרבה יותר מקודם־לכן את הפיוט המרובה שבמדרש ובספרות העממית של ימי־הבינים והעת החדשה, — מי יודע, כמה יש בהערכה זו מהשפעתה של שירת־האגדה לפרוג, שכל־כך הרבתה לחבב את העבר הישראלי גם על אלה שלא ידעו להעריכו כראוי מפני שאינם יודעים אותו ממקורו, וגם על אלת שלא ידעו להעריכו כראוי מפני שידעו אותו יותר מדאי — ממני שנעשה לחם, ככל דבר רגיל ביותר, פשוט וידוע במידה, שלא תכירו עוד את הפיוט המרובה והיחיד־במינו שבו?

III.

פרוג פוסל את ההווה ומחבב את העבר. והרי שני אלה — פיסול־ההווה וחיבוב־העבר — הם הם תנאי־מוקדם לציוניות. ואולם יש לו, לפרוג, עוד שני תנאים־מוקדמים לזו — הטבע ועבודת־האדמה.

בכפר עברי נולד פרוג (בוברוביי־קוט, פלך־חרסון), ומשם הביא עמו את ריח־השדה ואת האחבה העזה לעבודת־האדמה. ושני אלה התמזגו בכליון־נפש עז לארץ־המקרא ולעריסת הנביאים והתנאים, שהביא עמו מן ה„חדר" — ונעשו חיבת־ציון מוקדמת וציוניות מאוחרת.

עוד בתקופה הראשונה של יצירתו הפיוטית כתב פרוג את ההימנון הלאומי הנשגב: „ובהירות עינים, ומהירות רגלים, גם שלם הפלך". ולאחר זמן ידוע כתב את שירו „אל הזורעים", שהוא מקדש ל„עובדי האדמה בארץ־ישראל", ובו הראה, שהוא יודע לחקיר את המפעל הכביר של הבילויים יותר מרוב המשוררים העבריים של זמנו. הוא מצטער על שלא היה עמהם — שלא חלך עמהם בדרך־הקוצים — דרך־הקודש שלהם, —

אַךְ לְבָבִי כְלִבְבְכֶם מֵיתָר אֶחָד הִנִּיעַ,
וַאֲרֻשַּׁת גַּם אַחַת אָז פִּינוּ הִשְׁמִיעַ,
וְאַחִים הָיִינוּ לַאֲרָה.

ולא אך לצרה, אלא גם לתקוה ולבטחון:

אַךְ לְבָבִי כְלִבְבְכֶם מֵיתָר אֶחָד הִנִּיעַ,
וּלְכָלֵנוּ בְטָחוֹן גַּם אֶחָד הִבִּיעַ,
וְאַחִים הָיִינוּ לַסֵּבֶר.

ובכל לבו הרגש והצעיר מאמין המשורר בהצלחתו של המפעל הלאומי הגדול, עם כל הקשי, שיש בהתחלתו הקטנה:

עוֹד דּוֹר נוֹלָד הוּא יִקְרָא בַיָּמִים הַבָּאִים
אֶת הַקּוֹרוֹת בַּסֵּפֶר, אֶת קוֹרוֹת הַפְּגָעִים,
וְדַרְכְּכֶם, בָּהּ שְׁפַכְתֶּם כַּתַּנִּים
אֶגְלֵי־דָמַע מֵצִין בְּתוּגָה בְּלִי סָרָה.
עוֹד תְּפוֹאַר בְּחָרוּץ וְיַרְקְרַק־תִּפְאָרָה
וּפְרָחִים, דּוֹדָאִים, שׁוֹשַׁנִּים...

וכשבא היום הגדול של המנהיג הגדול, כשחיבת־ציון הדלה והנובלת מחוסר שאיפה אל אי־האפשר נעשתה תנועת־עם רחבה וכשרעת־הנהר בשעת הפשרת־שלגים עלתה על כל גדותיה וחתפשטה בכל תפוצות־ישראל, — נהפך פרוג ה„תנים לבכות ענותנו" ונעשה פרוג ה„כינור לשירינו". אפילו ירידתה של הציונות בימי תנועת־השחרור ברוסיה לא מנעה את פרוג מלכתוב את „שירי־ציון" ואת „שירי־היציאה" שלו. קשה לתת דוגמאות עבריות מן ה„שירה" (Te Deum) או מן ה„שבח" הלאומי שלו. פרוג לא יצר רעיונות פיוטיים חדשים על־ידי שירי־ציון שלו. אבל הוא נתן תבל בנעימה הציונית הכללית. ארץ־ישראל יקרה לו לא בתור ארץ־העבר בלבד — בתור דבר־של עתיקות: צריך להחיותה ולעשות את אדמת־הקודש לארץ־מולדת כדי שלא יהא העבר מתבייש בהווה... חציוניות אינה לו ענין של א מ ו נ ה, אף לא של ז כ ר ה שכלית, יש דבר גדול מאמונה ואף

מהכרה — הרגשת־ההכרח, ההרגשה, שאחרת אי־אפשר שתהיה, שאי־אפשר שתתמיד „גסיסה־לדורות" זו, שאנו קוראים לה „גלות". הרצון להגאל והכרח־הגאולה מתלכדים ב„אני־מאמין" הציוני של פרוג עד שלא להתפרד, ממש כמו שמתלכדות בהרגשתו הציונית האהבה העזה להטבע ולעבודת־האדמה והשאיפה הבלתי־מנוצחת לתחית הרוח העברי והתורה הישראלית במקום צמיחתם וגידולם.

IV.

וכיחסו להציונות כך היה יחסו להלשון העברית — זה החלק הבלתי־נפרד של הציוניות. פרוג השאיר אחריו כרך הגון של שירים ז׳ארגוניים, ואף את זכרונותיו כתב בז׳ארגון. ואף־על־פי־כן אך ורק לפרוג בלבד היו העוז והאומץ לכתוב לפני שלש שנים כדברים הנמרצים האלה: „אחת משתי אלו: או אומה אנו — ואז אין הז׳ארגון לשוננו הלאומית, או הז׳ארגון הוא לשוננו הלאומית — ואז לא אומה אנו". — ומחאה עזה נגד „הלאמת־הז׳ארגון" והימנון לכבודה של הלשון העברית אנו מוצאים באחד משיריו האחרונים, שנדפסו בעתון Еврейская Жизнь.

כי חיבה מיוחדת־במינה להלשון העברית ליוותה את בת־שירתו של פרוג כל ימי־חייו של המשורר. כבר שמענו את דבריו הנמרצים על ה„בן השוכח הורתו", שעוד מעט והוא „לא יבין גם מלה משפתו": „ארזי־הלבנון" הם לו המשוררים העבריים הגדולים, שממשיכים את קיומה של לשוננו כ„אדירי־התורה" מלפנים, ועל מפלתו של אחד מן ה„אדירים" האלה — על קברו של י״ל גורדון — מתפרצת מלבו של פרוג מלה חריפה, שאין הוא רגיל בה כלל: „אל תבכו! בשעה זו מקונן על קברו דבר־התורה הנשכח, ולא עליו, אלא — עלינו!" —. ועוד חזות קשה הוא חוזה באותה שעה: „וכי הרבה יש לנו להמתין לאותם הימים, שבהם לא נדע לקרוא אף כתובת מצֵיבה על האבן הישנה שעל גבי הקבר, שבו תנוח אמנו?" —

ולא רק מתוך יראת־הכבוד בפני „לשון־הקודש" הוא מוקיר

את הלשון העברית. הצילצול של הדיבור העברי החי מניע את מיתרי־כינורו כמעט כבת־קול הנאדרת־בכוח של הנביאים ובעלי־האגדה. הוא יודע להוקיר לא את קדמוננו בלבד, אלא גם את מחיי־הלשון של עכשיו. „היו ברוכים לדור־דורים, אתם, שהחייתם בימי עבדות ותלאות את הלשון הקדושה ביפיה הקוסם!" — קורא הוא לסופרי־התחיה שבארץ ושבחוץ־לארץ. והרבה שירים מלאי חום־נעורים חקדיש המשורר בימי־עמידתו ובימים שלאחריהם לתלמידי בתי־הספר בארץ־ישראל ולטובי הסופרים והמשוררים העבריים בחוץ־לארץ. זורעי־העתיד הוא רואה בהם ואביב חדש ומבורך — ביצירתם היחידה־במינה, יצירת יש מיש: לשון חדשה וחיה מלשון עתיקה ומתה.

וכמה היה משורר כזה צריך להצטער, שהוא אינו בין ה„ברוכים לדורי־דורים" האלה! כמה גדול היה צערו כשהיה זוכר, שהוא שר את שיר־ה' בשפת־נכר! — „הנה אתה מתפעל משירי, — אמר לי בעגמת־נפש כשנה קודם פטירתו לאחר ששיבחתי אחד משיריו הרוסיים, — אבל מה בצע בזה, אם בנינו יכירוני אך מתוך תרגומים בלבד!"—ומה הפלא, שדי היה בבקשתה של אחת מקרובותיו— נערה צעירה, שנתחנכה בארץ־ישראל מילדותה והמלחמה הקיאתה אל תוך הגלות — כדי שיתחיל לכתוב שירים עבריים?

וכך בא הדבר הבלתי־מקווה, כמעט האגדותי: לאחר עשרים ושבע שנים של כתיבה בלשון נכריה, מוטל על המיטה, בן־מות ממש, תופס פרוג בידים צבות מחמת חולי את התנ"ך בידו האחת ומלון רוסי־עברי בידו השניה, ולאחר שהוא מניח מידו אחד משני הספרים הוא כותב באצבעות צבות שירים עבריים נאים, מקצתם בשביל הגדולים ורובם בשביל הקטנים — כדי ש„בנינו לא יכירוהו אך מתוך תרגומים בלבד"...

אבל פרוג חשב וטעה. בנינו יכירוהו לא אך מתוך השירים העבריים, שכתב בחדשיו האחרונים, ולא אך מתוך תרגומים בלבד. הם יכירוהו גם מתוך השירים, — שלפעמים עולים הם הרבה על שלו—, שכתבו המשוררים העבריים בני־דורו ובני הדור הבא אחריו. כי ניצוץ אחד מתוך נשמתו נבזק לתוך נשמות בנות־שירתם של

ביאליק וטשרניחובסקי. לא לחינם מספרים שני משוררנו אלה, יורשיהם של גורדון ושל מיכ"ל, שהמשורר הישראלי, שהשפיע עליהם ביותר אחר גורדון, היה — שמעון־שמואל פרוג. בין גורדון ובין ביאליק, בין מיכ"ל ובין טשרניחובסקי, מקום נתבצר בספרותנו למשורר זר בלשונו וקרוב ברוחו, שהיה גם „תנים לבכות ענותנו", גם „כינור לשירנו", שאם לשונו היתה זרה לרוב עמנו — לנו היה כל זיע של נפשו, כל נימה של כינורו.

אודיסה, ערב ראש־חודש מרחשון, תרע"ו.